

*Бранко Надовеца**

ГЕОГРАФИ ВЛАДИМИР КАРИЋ И ПЕТАР ШРЕПЛОВИЋ О ТЕРИТОРИЈАЛНОМ И ЕТНИЧКОМ ПОЛОЖАЈУ СРПСКОГ НАРОДА НА БАЛКАНУ

Сажетак

Владимир Карић је био познати географ, научни, културни и национални радник српског народа друге половине 19. века. Његово дело „Српске земље“ постало је једно од првих капиталних дела који описује државотворно, привредно и културно стање српског народа на Балкану. Петар Шрепловић је за српски етнички простор имао сличне ставове као и В. Карић. Обојица су се залагала за уједињење српског народа.

Кључне речи: Владимир Карић, Петар Шрепловић, српски народ, српске земље, Балкан, Краљевина Србија.

Географи Владимир Карић и Петар Шрепловић спадају у највеће српске географе 19. и почетком 20. века, они су, на неки начин, претече Јована Цвијића.

Владимир Карић спада у првог великог српског географа, изузетног научника и националног радника.

“КАРИЋ ВЛАДИМИР, професор гимназије (2/11 1848, Светлић, крагујевачки округ — 27/12 1893, Грис, Тирол). Основну школу учио је у Крагујевцу, гимназију у Крагујев-

* Научни саветник, Институт за новију историју Србије, Београд, e-mail: nadoveza.branko@gmail.com

цу, Шапцу и Београду, права у Београду. Чиновничку службу почео је у пролеће 1870, као писар у пожаревачком начелству, али ју је брзо променио, и августа исте године постао је суплент у шабачкој полугимназији. 1873 Карић је постављен за професора полугимназије у Пожаревцу, 1879 у Шапцу, 1881 у Београду. Одатле је прешао за чиновника Министарства Иностраних Дела. Био је генерални консул у Скопљу, где је националне задатке изводио најсавесније, а рад на буђењу и ширењу српске мисли био му је врло успешан. Августа 1892. постављен је понова за професора друге београдске гимназије, а мало доцније је, због болести, пензионисан.

Карић је од свршеног правника брзо постао у својој струци најодличнији професор средње школе, а у току времена солидан сарадник на географској књижевности, нарочито као писац уџбеника, који су својом ваљаношћу продрли у све школе Краљевине Србије. Стручни радови Карића су: Земљопис за ниже разреде средњих школа, Школовање у Србији, и његови резултати (о томе је Карић још два пута писао, као одговор на критику Др. М. Јовановића), Земљопис за гимназије, Мали земљопис за основне школе у отоманској царевини. Највеће Карићево дело је: Србија. Оно се одликује распоредом грађе, јасноћом стила и проницљивошћу. Ту су прикупљени и научно сређени сви подаци, којих је до тада било у нашој књижевности.

У последњим годинама Карић. је писао у разним листовима и политичко-географске чланке, које је делом потписивао својим презименом, делом под псеудонимом Црнојевић. Ту спадају: Цариград, Света Гора, Солун. Путничка цртица с белешкама о народној пропаганди на истоку; Тројовање и класичарска најезда; Србија и Балкански савез. Последња је, по методи, најбоља од политичких расправа у дотадашњој нашој књижевности.

Карић је завештао Заводу Велике Школе 3.000 динара у готовом новцу, своје списе и право на њихово прештампавање, као и доста својих штампаних дела, са жељом, да се приход од његове заоставштине даје на име помоћи за географско испитивање Српских земаља и Балканског Полуострва...²¹

1 Народна енциклопедија, II књига, Загреб 1929, стр. 246.

Главница тога завештања износи 20.000 динара, којима рукује управник Географског института.

Осим научних радова, В. Карић је писао уџбенике, путописе, публицистичке радове.

За свог кратког живота В. Карић је имао бурну животну биографију и обимну библиографију.

„Као наставник Карић се сав посвећује Географији, у коју толико улази да формира и своје погледе на извесна питања, сасвим у духу тадашњих модерних схватања. Он ради на Географији и научно, а нарочито на обради уџбеника. Поред тога, он је и одличан наставник Географије. У првом делу своје аутобиографије Јован Цвијић га овако описује као наставника: „Од осталих наставника на ме је утицао Владимир Карић који је, већ болестан од плућа, био намргођен и ћуталица, али оштре памети, и могао је у моментима постати речит и пасиониран. Тада је он почео радити на уџбеницима за Географију, и те прве скице је диктирао ђацима. То су били нацрти чија је грађа била неравномерно распоређена, и у коначној вредности и значају географије, која се сада израђује на новим основама. Мисли да треба да се упишем на Велику Школу и после извесног времена бићу послан на страну, и он ће се старати, и моћи ћу задовољити своје праве научне тежње. Све што има научних књига ставља ми на расположење. Наш разговор, шетајући, врло је дуго трајао, и тада, више но икад, осетио сам у Карићу човека, који високо цени мисао и науку.” Своје прво веће дело (Географска испитивања у области Кучаја у Источној Србији) Цвијић посвећује Карићу, своме учитељу у Географији („Својем првом учитељу у Географији Господину Владимиру Карићу конзулу у Скопљу посвећује овај рад, Писац”).”

После премештаја у Београд Карић ускоро прелази у Министарство Иностраних Дела, а после извесног времена одлази за конзула у Скопље. И на овом положају он делује успешно и упућује наш национални рад у неослобођеним крајевима новим путевима.

Због неслагања са ондашњим људима који воде спољну политику, враћа се Карић 1892. године опет за професора у Београду. Али већ 1893. због слабог здравља добија пензију. Исте године одлази на лечење у санаторијум у Грису у Тирољу, где је и умро 27. децембра.” Највећи српски географ Јо-

ван Цвијић га је изузетно ценио. О његовој личности и његовом географском раду је написао следеће: Карић је био човек праве вере, истинитог уверења, који оно мало свога трошног тела није штедео, који се у сваки посао сав залагао; радећи збиља је сагоревао самога себе.

Такве интензивне и критичне природе су собом незадовољне, саме себе сецирају, спонтано се исправљају и усавршавају. То су људи од прогреса, који сами на себе изводе прогрес — права руда у људском друштву. И ко год је боље познавао пок. Карића он се само могао дивити оном трајном, непрестаном личном напретку и усавршавању, који се на њему опажао.

Такви људи могу чинити само ситних погрешака, које су више конституционалне, не погрешке њиховог трезвеног духа. Они су по својој природи чиста истина, у њих нема ничега извештаченога и фаличнога, зато се буне, у њима ускипи, кад наиђу на неискреност или слабост, која се плете где јој место није, и тада могу претерати и сувише претерати. Интензивна природа, која себе не штеди, не мази ни друге, не стрепи од судара и зато је велики део радне снаге и кратког живота улагао у борбу.

И само се својом здравом свешћу и оваквим особинама духа пок. Карић могао уврстити у ред оно неколико самониклих и сам уких талената који су били од тако велике користи српском народу.

Од правника – пок. Карић је свршио права на нашој Великој Школи - постаје у својој струци најодличнији професор средње школе. И за наставни посао, као и за своју струку, Карић се сам формирао.

Као професор шабачке полугимназије почео је радити на географској књижевности. То је већ само по себи довољан знак велике духовне снаге, кад у једној паланци, у којој нема научних средстава ни научне атмосфере, неко смисли и узме изводити један систематски радни план. И Карић је започео почецима, који јасно доказују колико је он био остављен самом себи. Интересантни су ти почеци рада на географским школским књигама и оне литерарне патње, кроз које је прошао, оријентишући се у литератури, која му је била непозната, и у којој слабије природе не би умеле наћи компаса. Карић га је нашао. И из тих заметака, намењених с почетка његовим

ђацима, постају школске књиге, које су у многим издањима ваљаношћу својом, продрле у све школе Краљевине Србије. Књиге су покојнога Карића дигле на виши ниво наставу, и географска знања.

За распрострањање знања о српским земљама Карић је поред Милана Милићевића учинио више но ико други у то време. У његовим су делима, нарочито у Србији, скупљени и у извештај научни ред доведени подаци, којих је било у нашој књижевности, и из тих је података покојни Карић, памећу која пронице, изводио закључке, чија се вредност ни данас не може спорити. Србија се одликује и пространством плана и ширином да погледа као ретко која српска књига.

У последњим годинама Карић је писао политичко-географске есеје, који су сви задахнути дубоком љубављу према нашој земљи и њеним невољама. Последњи од тих есеја Србија и Балкански Савез, спада у најбоље ове врсте у нашој књижевности, а по методи је несумњиво најбољи.

Сви се ови радови одликују одличном композицијом, јасноћом и једрином стила, особинама, које га у том погледу стављају на једно од првих места међу нашим новијим књижевницима.

Људи његова духа остављају иза себе свуда плода, и ми нисмо могли стићи, да се задржимо око практичне радње пок. Карића на српским задацима и српској мисли, а он је баш тамо, као конзул у Скопљу, радио новом, својом методом и с великим успесима."²

Године 1882 изишло је дело В. Карића „Српска Земља”, у којима описује укратко демографију, географију, етнографију, историју, културологију српских земаља. То је на неки начин српски програм, културни и политички.

У том делу пише о положају, границама, величини, изоклими, биљном и животињском свету, рекама, морима и слично, српских земаља.

Српске земље дели на независне (Краљевина Србија, Кнежевина Црна Гора) и Српске земље под „Аустро-Мађарском” и под Турском. В. Карић пише за српске границе, „Граница српској земљи врло је искривудана и као што видесмо, већином природна, а тек малом дужином народносна”. Ис-

2 Јован Цвијић, *Говори и чланци*, књига IV, Београд 1921, стр. 247.

ходиште Српства је у досељавању Словена од века на Балкан, „Прастара постојбина свих Словена находила се између Карпата и Волге, у данашњој источној Пољској и западној и средњој Русији”, - пише В. Карић.

За народ, језик и веру пише: „Народ, језик, вера. Држи се, да су се сви народи, које ми данас зовемо Словенима, звали некада Србима, а Словени да су били тек једно, племе српско, које је у току времена искочило нај више на видик, па потиснуло оно заједничко име својим племенским, и натуралило га свима осталим племенима, осем једноме само а на име нашем народу, који и доцније задржа старо име. Наш је се народ доселио у данашњу своју земљу у првој половини седмога века, и ту је се одржао до данашњег дана, претрпевши јуначки најмучније историјске судбине, које су икада могле снаћи један народ. Кроз читаве векове, синови његови сретали су се једино у борбама, предвођени страним владарима, па тако исто, и данас!

У току времена, мирним или освајачким путем, настанили су се у српској земљи и други народи, нарочито по крајевима њеним, али они сви заједно износе тек шести део укупног становништва, које броји око 8.600.000 душа.

Од овога броја, 7.200.000 долази на Србе, 300.000 на Маџаре, по толико од прилике и на Румуне и Немце, 140.000 на Талијане, 100.000 на Арнауте, толико и на Османлије (Турке), а остало на Словаке, Бугаре, Израилћане, Цинцаре, Цигане и Грке.

Српски је језик грана старога словенског језика, и дели се на три главна говора; источни, јужни и западни. Основа је овој подели самогласник И, који се налази у староме словенском језику, и који се у источном српском говору изговара као: е, у јужном као: ије или је, а у западном као: и. Источним се говором говори у источним крајевима српске земље, јужним у југозападним, а западним говором у северозападном крају, у неким местима старе Хрватске. Овим западним говором говори најмањи део народа српског. Остали народи на српској земљи говоре сваки својим језиком, али сви, више мање, знају и српски.

Народ је српски подељен на три вере: православну, католичку и мухамеданску. По броју припада мухамеданској око 600.000, католичкој око 2.400.000 и православној бли-

зу 4.200.000 душа. Међу Хришћанима има нешто и унијата. Католичанство је најјаче раширено у северозападним крајевима српске земље, где становништво готово искључиво и припада овој цркви. Православље је опет готово искључива црква у југоисточним крајевима. Мухамеданство је најјачег корена ухватило у Босни и Херцеговини, дакле у средини српске земље, где се и православље са католичанством сусреће и хрве.”³

Дело је настало тачно у периоду преласка Србије из државног уређења кнежевине у краљевину 1882, што је други велики државотворни чин после признања независности Србије на Берлинском конгресу 1878.

Краљевина Србија је основа и матица Српства.

В. Карић описује и положај, границе, величину Краљевине Србије, затим и народ, веру и наставу и земљорадњу и сточарство, рударство и индустрију, трговину, уређење државе, управу. Потом: школу и цркву, судство, војску, грађевине и послове са страним државама и безбедност, пошту, телеграф, народно здање, извршну власт, управна подела и местопис, где описује укратко 21 округ (од Београдског до Топличког). На пример, за уређење државе В. Карић је написао:

“Уређење државно. Србија је уставна монархија и од 22. фебруара 1882 г. краљевина. Краљ врши законодавну власт са народном скупштином, он потврђује и проглашује законе и поставља државне чиновнике. У његово име врше своју власт сва земаљска надлештва. Он је врховни заповедник војске и заступа земљу према страним државама. Краљевско достојанство наследно је у племену Обреновића. Народна скупштина састоји се из посланика народом изабраних и посланика које краљ бира. Скупштина је двојака: обична и велика. У обичну скупштину бира сваки срез и свака окружна варош за себе посланика, и то на три хиљада пореских глава по једног. По једнога посланика бирају и они срезови и окр. вароши, које имају и мање од три хиљаде пор. глава, а Београд бира два посланика. На свака три народна посланика, поставља и краљ по једнога, и тако обична скупштина има 174 посланика. Сваки пунолетан Србин, који плаћа гра-

3 Владимир Карић, *Српска земља*, Београд 1882, стр. 36.

ђански данак, може бирати посланика, а може бити изабран сваки поштен Србин, који има 30 година и плаћа државног данка око 30 динара. Чиновници и адвокати не могу бити народом бирани, а војници стајаће војске ни бирати ни изабрани бити. Скупштина се састаје сваке године на позив краља, који је и распушта, а предлози у скупштини произлазе само од Краља. Велика народна скупштина има четири пута толико посланика, колико обична. Њих бира само народ. Ова се скупштина сазива само у ванредним приликама. У Србији постоји “државни савет” састављен из 11-15 чланова, који су чиновници.

Управа. Краљ управља земљом преко својих министара који су скупштини одговорни. Сви министри скупа чине: владу. Њих има седам, јер је државна управа подељена на седам грана, па на челу сваке стоји по један од њих. Тако, има министар просвете и цркве, министар правде, мин. војени, мин. финансије, мин.; грађевина, мин. спољних и министар унутрашњих послова.⁴

Друга слободна Српска Држава Црна Гора била је непознаница, како у Европској јавности тако и у Србији. О стању у Црној Гори се знало врло мало.

В. Карић пише о Црној Гори:

Кнежевина Црна Гора.

Границе и величина. Црна Гора ограничена је са С. Херцеговином, са ЈИ. Херцеговином и Старом Србијом и са З. јужном Далмацијом и јадранским морем. Од скадарског језера горња половина припада Црној Гори, а тако и западна половина десне обале реке Бојане; кључ дакле, између језера и ове реке, остаје Турској. Обала крај јадранског мора дугачка је на 48 км. На њој су две знатније луке: барска и улцињска. Црна Гора захвата простор од 9.400 км².

Истру и Далмацију В. Карић сматра за Српске земље под Аустријом, то јест под директном управом Беча.

О „Краљевини Далмацији” В. Карић пише као о сиромашној земљи. Боку Которску убраја у састав Далмације. Да би опстала Далмација мора да увози храну. Занатима се бави 4% становника, па се индустриски производи увозе, бродоградња је у зачетку. Приморски градови су окренути тргови-

4 Исто, стр. 60.

ни, углавном као посредници између великих лука. Морнари, поготову из Боке Которске, постали су познати у Европи.

Границе и величина. Ова српска земља, граничи се са Севера Хрватском, на Западу Јадранским морем, са Југа Црном Гором и са Истока Црном Гором, Херцеговином и Босном. Далмација је прокинута турским притежањем на два места, на Клеку и Суторини, те се тако састоји из три комада. Северни, најшири део, то је права Далмација: средњи је област некадање републике дубровачке, а јужни најужи део, зове се Бока Которска. Далмацији припада и цео низ острва, који се налази према њеној обали, Са овим острвљем, она захвата простор од 13,017 Км², (Острва 2328 Км²).

Народ, вера. У целој овој краљевини има, 480.000 становника, То су све сами Срби, осем 20.000 Италијана. Од свега становништва једна је само петина православна, а остало су католици.

Настава је у најновије време доста унапређена. Има свега 300 основних школа, које походи преко половине одрасле деце. Има и једну велику и једну малу (талијанску) реалку, четири више гимназије (у Задру талијанску), две учитељске школе, једну богословију и неколико морнарских школа. За потпомагање књижевности српске, постоји у Задру једно друштво, под именом: Матица Далматинска.

Друмски путеви и железница су тек у зачетку у Далмацији.

Под непосредном управом Мађарске су Хрватска и Славонија.

Границе, величина. Ове се краљевине граниче са Севера и Истока мало нешто Штајерском и онда Маџарском, према којим земљама, природна им је граница Драва и Дунав; са Југа Далмацијом, од које је дели Велебит; за тим Босном, према којој до Тополе има суху међу од 150 Км. а после Уну и Саву до ушћа Дрине, и на послетку Србијом, према којој је граница опет река Сава; са Запада јадранским морем до Ријеке (140 Км.), па Крањском и Штајерском, према којима иде међа све косом разних алпијских грана и реком Сутлом. Обе захватају простор од 43.620 Км².

Краљевине обе у скупу, мало су веће од Швајцарске, а источни крај Славоније, између Дунава и Саве, зове се : Срем.

Народ, вера; У обема краљевинама има 1,910.000 становника. То су без мало (96%) све сами Срби, који се по негде и Хрватима зову. Остало су Немци (80.000), Маџари (40.000), Чеси, Словенци и још неки. Становништво је већином католичке вере (1,330.000), за тим православне (550.000). Идући са Запада на Исток православних је све више, тако да је у Срему већина православна.

Поред „Краљевина” Хрватске и Славоније, В. Карић укратко описује и Срем, истичући га као једно од најзначајнијих делова Српства у новијој Српској историји. Посебно описује Фрушку Гору, као духовно место Српске културе.

О Бачкој и Банату В. Карић пише:

Граница, величина. Бачка се налази између Тисе и Дунава а са Севера граничи се пештанском жупанијом. Банат се налази између Дунава са Запада и Југа, Мароша са Севера и Ердеља са Истока, на којој страни нема природне границе. Бачка је пространа 10.320 Км² а српски Банат. 17.437 Км² Обадве земље дакле, захватају простор од 27.757 Км².

О Босни и Херцеговини пише:

Границе и величина. Граница је ових српских земаља: на, Саверу Хрватска и Славонија, од којих их дели река Сава и Уна до изнад Новога, за тим суха међа до реке Глине испод Пољане; са Запада Хрватска и Далмација, према којима имају готово све суху међу; са Југа Црна Гора, опет без природне границе, за тим пруга једна од ове кнежевине до Србије (од реке Таре до Северозападног окомка планине Јавора) која оставља Бело Поље и Сеницу Старој Србији, са Истока. Србија, од које их дели река Дрина и Увац, и нешто мало суха међа између ове две реке. Босна с Херцеговином захвата простор од 52.100 Км². Херцеговином се данас зове јужни, бреговитији део Босне, који се обавио око Црне Горе, од Далмације до Старе Србије Северозадни угао Босне зове се: Крајина.

О верским односима у Босни, В. Карић пише:

Народ вера. Становници су све сами Срби, осим мало нешто Османлија, Чивута и од скоро Немаца. Има их на 1,160.000 душа. По вери има католика 210.000, мухамеданаца 450.000 и православних на 500.000.

Као што се види, у овим српским земљама мухамеданство је међу Србима најјаче раширено. Старешина је православне цркве митрополит сарајевски, под којим су две вла-

дике: мостарски и тузлански. Католичком црквом управља католички митрополит у Сарајеву, који има под собом једног владику у Мостару.

О Старој Србији В. Карић пише:

Граница, величина. Стара Србија граничи са Североистока Херцеговином, Босном и Србијом; с Југа Македонијом и Арбанијом, од које их дели река Дрим, Шар планина и коса Карадага; са Запада Црном Гором и Јадранским морем. Захвата простора од прилике за 20.000 Км². Обала крај јадранског мора дугачка је 35 до 40 Км. Највећи део старе Србије, још од најстаријих времена звао се Рашка, па се то име по пропасти српске државе, мало по мало губило, и заменило овим новим. Ово је један од најзнатнијих крајева српских за историју велике мисли, уједињења свих српских земаља. Ова, и ако није ту прво поникла, опет је нашла најплодније земљиште, где је у току дугог низа година ојачала и ширила се све јаче и даље. Одатле је та мисао готово потпуно и остварена била, када је Призрен био средина и престоница уједињених српских земаља. Но ту јој је, на Косову пољу, задан био и самртни ударац, од кога се после неколико векова, тек почетком овога века опорављати почела, померивши земљиште своје у данашњу краљевину Србију.

Народ, вера. У Старој Србији има на 400.000 становника. То су великом већином Срби, који су на више места иштетили своју народност тиме, што су попримали мухамеданску веру, а са њоме и арнаутски језик и многе обичаје тога народа. Но неки су то учинили тек од скора, тако, да и данас има случајева, где су родитељи још хришћани а синови мухамеданци. Но сви су и до данашњег дана задржали, неки више неки мање, и правих српских обичаја, из хришћанског доба.

Правих Арнаута биће око 100.000. Њихова навала у стару Србију почела је великом сеобом Срба у Маџарску, под патријархом Арсенијем Чарнојевићем, при крају 17. века. Има и 1300 Турака и 9000 Цигана. По вери биће православних 200.000 а остало су као и Арнаути, већином мухамеданци па онда католици.

О Македонији В. Карић пише:

„Границе, величина. Македонија, у колико улази у српску земљу, граничи се са Старом Србијом, са Западном Арбанијом, с Југоисточном Бугарском Македонијом, према ко-

јој, највећим делом има природну границу у водомеђи Црне реке, за тим у водомеђи Струме и Брегалнице; са Источном Бугаријом. Захвата простор од 25.000 Км².

Народ, вера. Становника има око 600.000. Међу њима има 500.000 Срба, 10.000 Турака, 24.000 Цинцара, 5.000 Цигана, 3.500 Израилђана и 500 Грка. Као год и у зап. земљама српским, Црној Гори, Далмацији и Херцеговини, Срби се и овде деле на племена. Десном су обалом Вардара: а) Мијаци, измеђ Вардара, Шаре и Дрине. б) Брсјаци, јужно од њих; левом обалом: в) Копановци, који на север допиру и у врањски округ Србије, а на Ј. хватају, Скопље и Куманово и г) Пијанци, који хватају предео око план. Малеша, у коме је Кочана и Кратово. Цинцари су народ романског племена, и део су народа који станује у Румунији. По варошима обично забатаљују свој језик и говоре грчки, па га уче и у својим школама. Тамо се баве трговином, а по селима су сточари, проводећи лето по планинама.

По вери има 450.000 правосл. хришћана и око 150.000 мухамеданаца.

Занимљиво је схватање граница Македоније В. Карића, то је било најспорније питање Балкана.

Управна подела. Северну половину Македоније, с обе стране Вардара, чине два јужна санцака вилајета косовског; а на име: скопљански и дибрански. Јужна половина припада двома областима: Битољској, у десној водопађи Вардара и Солунској, у левој. У српску Македонију долази, готова сва Битољска област, са окрузима: битољским, прилипским, кичовским, решњанским, преспанским, охридским и флоринским (у Бугарску Македонију долазе: џумски и костурски) а од солунске само: велески и струмички округ.⁵⁵

Појаву Карићеве Србије забележиле су српске и стране новине и часописи, с једнодушним одобравањем и похвалама. Ти написи су, углавном, непотписани. Наводимо одломке из неких одзива код нас и на страни. Тако, новосадско Стражилово истиче: “Прекрасна књига... највише је препоручује огроман труд, савесна израда, озбиљан тон и објективност”. И даље: “Углавном ће је сваки, ко љуби своју књижевност поздравити... као дело, коме до сад немамо равна”. Не заостаје за њим ни београдска Отаџбина: “Глас о госп. Карићевој

5 Исто, стр. 125.

“Србији” обрадовао је сваког образованог Србина... Та радост била је тим већа и оправданија, што се са основом могло и очекивати, да ће г. Карић, који је у нашој књижевности својим ранијим и озбиљнијим радовима стекао угледно место, хтети и моћи да одговори своме тешком и племенитом задатку”. За београдски Ратник: “То је прво илустровано дело у нашој отаџбини, а прво је... и по обрађености свију грана, и по самосталној изради, и по обимном материјалу”. Загребачки хрватски *Vijepas* истиче: “Г. Карићу... не излази испод пера мртва слика српске земље и њезине природе, он оживљује ту слику... мотри у земљи и природи њеној живе узроке различитим појавама у животу народном... То није сухопарна географија, већ је то жива и јасна слика свега организма државнога”. Фридрих Краус у штутгартском *Tasausland-u* наглашава да се Карићевим „стварним погледима и здравом суђењу домаћих одношаја дивити морамо, био је створен за то да напише о својој отаџбини књигу од истинске вредности”. За прашки *Atheneum*: „Професор Карић је критички и веома трезвени посматралац и судија свога народа, који безобзирно открива данашње стање Србије и набраја узроке опадања српске државе и народа”. Такође, прашке *Narodne Listy* пишу: „Слика једна српске земље, коју нам је одлични земљописац тако занимљиво умео представити, не састоји се само из гомиле научних података, већ је пуна живота, искићена успоменама из прошлости, чланцима, који нам објашњавају разне појаве у народном животу особинама земље и њене природе”. Антал Ходинка у *Budapest Szemle* подвлачи да Карићево „дело... и по пространству, и по изради и по богатој садржини долази на прво место у српској књижевности”. И на крају, Луј Леже у париској *Revue universelle* закључује: „Г. Карић је... подигао најлепши споменик својој отаџбини својом красно о њој израђеном књигом. „Србија” је дело првога реда које треба озбиљно изучавати“.⁶

Владимир Карић је здушно радио на ослобођењу Балканског полуострва од Османске империје.

„По овоме плану, који је радио у друштву са неколико најбољих познавалаца Балканскога Полуострва, кретао се доцније наш национални рад. У току година изведена је цела

6 Милорад Радевић, Поговор издању „Србија“ В. Карића, Београд 1997, стр. 94.

ствар како треба; цела Србија је била у овоме духу припремана - и у доба ратова за ослобођење и уједињење са Србима под Турском - припремљена.⁷

„Његов рад је створио школу. Он је оставио за собом ученике од којих су се нарочито истакли: пок. Св. Ст. Симић и Мих. Г. Ристић, некадањи наши посланици на страни, први у Софији, други у Букурешту и Риму. Његов рад је обновио основу нашега националнога делања међу Србима где их је било. По његовом програму радило се од 1889 до 1912 непрекидно. Време је показало да је видео ствари и будућност, и да је умео направити и прописати прва припремна средства за далеки циљ, који су доцније ратови осветљали. Програм Кнеза Михаила и Гарашанина усваја и изводи етапно: културна акција најпре; политичка затим оличена у савезу балканском; војничка најзад. Тај програм извршен је готово дословно“.⁸

У својим многобројним уџбеницима о географији Карић истиче своја схватања географског распрострањања српског народа и његових етничких особина

Тако о краљевини Србији пише:

„Границе и величина. Северна граница краљевине Србије иде реком Савом, од Раче до Београда, и онда Дунавом, од Београда до и под Текије. Преко ове је границе држава Аустро-Маџарска и то Срем и Банат, земље Српске. Западна граница иде Дрином, од Раче па до села Растишта, и одатле сувим, до на реку Увац. Преко ове је границе држава Турска али земља Српска, а поименце Босна. Југозападна граница иде реком Увцем само донекле, а кад га остави, пење се на Јавор и Голију, силази потом са ових планина у реку Рашку, иде њоме до ушћа јој у Ибар, а после и уз саму ову реку. Кад остави Ибар, пење се на Копаноник, па иде даље, све водомеђом Ибра и Ситнице с једне а Мораве друге стране; пресеца, на послетку, Мораву, више села Давидовца и пење се на св. Илију, повиши планински врх и најјужнију тачку Србије. Одавде па за мало на исток, иде водомеђом Мораве и Пчиње. Преко ове је границе опет држава Турска али земља Српска: Стара Србија. Одавде настаје источна граница. Она иде нај-

7 Јов. Јовановић - Владимир Карић као национални радник (Зборник *Владимир Карић - његов географски и национални рад*, Посебно издање Географског друштва), Београд 1929, стр. 13.

8 Исто, стр. 31.

пре водомеђом Струме и Мораве, пресеца, за тим, реке, од којих постаје Нишава, и пење се на Стару планину; протежући се њеном косом, удара у Тимок и иде њиме до ушћа му у Дунав, и на послетку, самим Дунавом до Текије. Преко Дунава је краљевина Румунија а даље на југ, кнежевина Бугарија.

Цела је граница Србије дугачка 1330 километара, а од те дужине иде 720 Км. на речну границу. Највећа јој је дужина са севера на југ 300 Км.

У овим границама Србија је велика безмало 48.6000 километара. Та је просторија 42 пута, већа од смедеревскога округа, као најмањег у Србији, а 14 пута од топличкога као највећег.⁹ О Македонији је писао следеће:

„Ово је најјужнија српска земља. Она се граничи са северозапада Шар планином и Црном Гором које је одвајају од Старе Србије; са запада Црним Дримом и планинама које се издижу западном обалом Охридског језера и језера Преспе; преко ове је границе Албанија (Арнаутска). На југу иде граница долином малих језераца у водопађи Албанске реке Девола, пење се на Неречку планину и иде венцем планинским, у коме је јужна водомеђа Црне Реке и у коме су планине: Нице и Кожух; прелази за тим преко Вардара, изилази иа Беласицу планину и удара на послетку у Струму, јужно од ушћа Струмице. Преко ове границе па до Белога мора опет је Македонија али није само Српска Источна граница иде реком Струмом до планине Осогова, пење се на ову планину, која чини водомеђу између Струме с једне и Шишице и њених притока с друге стране, и удара на скоро у границу Србије. Преко ове је границе најпре Тракија (Румелија) па онда Бугарска. Српска Македонија велика је 30.000 Км².¹⁰“

В. Карић није употребљавао појам Јужна Србија већ Македонија (не Маћедонија), коју је највише делио на јужни и северни део, као претежно географски а не етнички израз. Северни део је претежно словенски (Срби, Бугари и остале мање етничке групе) и на јужни део Македоније је хеленски (Грчки). Њега је искључиво интересовао северни део Македоније, и његово савремено стање.

9 Владимир Карић, *Земљопис Краљевине Србије за III разред основне школе*, Београд, 1885. стр. 144.

10 В. Карић, *Земљопис Српске Земље и Балканског полуострва за IV разред основне школе у Краљевини Србији*, Београд, 1887, стр. 18.

Народ, језик, вера и школа

У Српској Македонији има на 600.000 душа. Међу њима је 500.000 Срба, око 35.000 Турака и 45.000 Арнаута, а остало долази на Цинцаре, Бугаре, Израилце и Грке. Срби говоре Српским говором, који се у понеким наставцима и нагласку разликују од говора, којим ми у Србији говоримо. Остали народи говоре сваки својим језиком, осим Израјилаца, који говоре шпански; но сви разумеју и говоре и српски.

Срби, Бугари, Грци и Цинцари православни су а Турци и Арнаути Мухамеданци, премда међу Арнаутима има мало и католика. Школа има приличан број а нарочито по варошима; највише их имају Турци, за тим Грци па Бугари, Српских је школа, на жалост, само неколико, с тога су у Македонски Српчићи приморани ићи у Бугарске па и Грчке школе, где веома често занемаре па и са свим изгубе своју народност. Цинцари иду у Грчке школе. Турске су школе најгоре уређене а Грчке најбоље.

Термин Стара Србија је редовно употребљавао а термин Косово и Метохија, ређе.

Граница и Величина

„Кад се данашња краљевина Србија, у почетку овога века, ослобођаваше од Турака, онда у народу постаде име Стара Србија, за онај крај некадање Србије, у коме беше престолница Душанова и о коме хоћемо сад да говоримо. - Стара је Србија двојако знатна земља за Србе: из ње су Неманићи почели уједињавати све српске земље у једну, велику и силну државу српску, а на Косову пољу, у истој земљи, Турци су ту велику државу, под кнезом Лазаром, готово са свим упропастили.

Ми ћемо у Стару Србију рачунати и Зету, у колико није данас захваћена Црном Гором. И Зета је била стара српска држава. Она је захватала водопађу истоимене реке и околину скадарског језера. Стара Србија, овако узета, граничи се са североистока Краљевином Србијом, према којој нам је граница још из, раније позната, са северозапада Босном и Херцеговином, Црном Гором и Јадранским морем, а са југа Дримом, преко кога је Албанија и за тим Шар планином и Црном Гором (Карадагом), које је одвајају од Македоније. Обала крај јадранскога мора дугачка је 30 Км.

Сав овај простор биће велики на 20.000 Км².¹¹

Занимљив је и његов закључак у уџбенику о укупном прегледу српских земаља, због чега је у неким каснијим периодима и оспораван.

У земљама које смо до сада проучавали, видели смо да живи Српски народ, било као једини становник њихов било у друштву са још којим другим народом, али ипак у великоме броју. У свима тим земљама живи наш народ од старине, па смо их за то, све укупно и назвали: Српска Земља.

„Северну границу Српске земље чини најпре река Мориш до ушћа свога у Тису, за тим - од Тисе до Дунава - иде сува граница, која је у исто доба и северна граница Бачке; сад настаје ићи Дунавом, до ушћа Драве, па Дравом до изласка из Штајерске; одавде - према Штајерској, Крањској, Горици и Трстанскоме округу - пак иде преко разних висова и коса планинских а нешто и речицом Сутлом и Купом до њена извора, па планином Снежником и одатле готово правом пругом до под Трст. Западна граница иде најпре све морем, до Трста па до ушћа Дримског; за тим иде најпре Сједињеним па онда Црним Дримом, и онда косом, која се издиже западно од Охридског и Преспанског језера. Јужна граница иде долином малених језераца јужно од оба напред поменута језера, пење се за тим на јужну водомеђу Црне Реке, у којој су планине: Неречка, Нице и Кожух, прелази преко Вардара, изилази по том на Беласицу планину и удара, на послетку, у Струму. Источна граница иде све Струмом, излази после на водомеђу измеђ Струме и Нишаве, па идући њоме на послетку се пење на Стару Планину; идући сад венцем ове планине све до Тимока, према Зајечару, прихвата се ове реке и за тим Дунава, којим иде до према доњем Милановцу и одатле готово право на север до Мориша, не држећи се никакве природне границе. Српска земља у овим границама пространа је 249.350 Км², без мало дакле колико и Италија. Од наше пак Краљевине пространија је нешто више од пет пута.“¹²

Најзанимљивији су његови статистички прегледи етничког састава становништва у појединим географским областима.

11 Исто, стр. 15.

12 Исто, стр. 34.

Тако о краљевини Србији пише народ, вера, језик, у Србији има на милион и девет стотина хиљада душа. међу овима је:

Срба	1,715.000
Влаха	142.000
Цигана	24.700
Бугара	6.200
Израиљаца (чивута)	4.100
Немаца	3.000
Осталих народности	5.000
Свега	1,900.000

У свом делу „Дух и духовна снага Срба у Краљевини Србији“ објављеног искључиво на немачком језику Карић између осталог пише:

„Пређимо сада на посматрање утицаја, са физичко-географског аспекта тј. ту врсту утицаја на духовна својства становника Србије. Србија је према вертикалној подели тла планинска земља која додуше нема екстремно високих планина али има узвишења тла која се с правом могу назвати “високим планинама” и оне се већим делом простиру као границе земље. Такође у Србији нема ни ограмних пространих равница. Мањи број равница протеже се дуж северне речне границе Саве и Дунава. Подразумева се да се не може занемарити утицај који висина има на развој биљног и животињског света па тако и на човека. Што се тиче планинског подручја у Србији јасна је “разноликост” планина које образују тесну, таласасту планинску мрежу и постојање веома великог богатства различитих форми тла: дужи и краћи планински ланци, сливови, долине, брда итд. Оваква велика разноликост форми тла у Србији морала је неизоставно да утиче не само на физичке карактеристике народа већ и на његов духовни живот. Подаци за ову врсту истраживања су, како се види, веома лако уочљиви тако да не измичу ни посматрачу који се не бави науком, па ни њихова разноликост која настаје услед оваквих утицаја ни самом народу није тајна.“¹³

13 Бранко Надовеза, *Владимир Карић - Научна и национална мисао*, Београд, 2009, стр. 109.

Петар Шрепловић је био познати српски географ с краја 19. и почетка 20. века. Био је службеник у Министарству саобраћаја Краљевине Србије, али и утицајни масон у Ложи Побратимства која је деловала у интересу уједињења српства и стварању Југославије.¹⁴

П. Шрепловић је српски етнички простор сагледавао слично В. Карићу.

„Осим Краљевине Србије има и других земаља у којима живе Срби. Те земље у којима Срби живе, зову се Српске земље. У њима живе Срби, који исто тако говоре српски, играју у колу и имају исте обичаје као и ми у Краљевини Србији. Некада су све те земље биле скупа заједно и чиниле једну велику српску државу. Од те некадање велике српске државе сада су само Краљевина Србија и Црна Гора слободне и независне државе, а остале су још под управом туђинаца. Тако под управом Аустро Угарске царевине су ове српске земље: Банат, Бачка, Срем, Славонија, Хрватска, Истра, Далмација, Босна и Херцеговина. Старом Србијом и Маћедонијом управљају Турци, а Видинском и Средачком облашћу управљају Бугари. Ми ћемо сад да изучимо у кратко поједине српске земље.“¹⁵

Шрепловић је Хрватску, Славонију и Срем сматрао саставним делом српског етничког простора (42500 км простора и 2 200 000 становника). „Хрватска, Славонија и Срем сада чине краљевину. У Хрватској живе наша браћа Хрвати, а у Срему и Славонији живе Срби. Хрвати су наша браћа, па зато и говоре српским језиком, којега они зову хрватским. Западни део ове краљевине зове се Хрватска, а источни Славонија и Срем.

Хрватска, Славонија и Срем леже између: Далмације, Босне, Србије, Баната, Бачке, Барање, Мађарске, Штајерске, Крањске и Јадранског Мора.“¹⁶

Петар Шрепловић је Видински и Средачки крај сматрао саставним делом српског етничког простора (величи-

14 Видети, Зоран Д. Ненезић, *Масони у Југославији (1764-1980)*, Београд, 1984, стр. 527-528.

15 Петар Шрепловић, *Атлас Краљевине Србије и српских земаља по политичкој подели*, Београд, 1905, стр. 46.

16 П. Шрепловић, *Атлас српских земаља и балканског полуострва*, Београд, 1898, стр. 32.

на 12 400 км, 450 000 становника). „Источно од Краљевине Србије налази се један велики део српске земље, која је под Бугарском. Северни део око вароши Видина зове се видинска област, а око Софије средачка област. Обе се ове области од старина зову Шоплуком. Видинска и средачка област леже између: Дунава, Искре, Старе Србије и Краљевине Србије.“¹⁷

Владимир Карић и Петар Шрепловић су се залагали за уједињење српског народа сходно идејама свог времена у некој будућој широј интеграцији јужнословенских народа, па чак и балканских интеграција.

Географи Владимир Карић и Петар Шрепловић су другу половину 19. века гледали као културно јединство српског народа на просторима отоманске и хабзбуршке империје и Краљевине Србије. Полазили су од јужнословенског духа и јединства, оличеног у заједничкој култури, пре свега у језику, али нису сагледали различит историјски развој народа, пре свега верски фактор, посебно утицај католицизма и формирање ахрватске свести.

Литература

- Бранко Надовеза, *Владимир Карић - Научна и национална мисао*, Београд, 2009.
- Владимир Карић, *Српска земља*, Београд, 1882.
- Владимир Ђоровић, *Историја Југославије*, Просвета, Београд, 1989.
- Зоран Д. Ненезић, *Масони у Југославији (1764-1980)*, Београд 1984.
- Јован Цвијић, *Говори и чланци*, књига IV, Београд 1921.
- Лука Зрнић, *Историја српског народа*, Београд, 1912.
- Народна Енциклопедија*, II књига, Загреб 1929.
- Петар Шрепловић, *Атлас Краљевине Србије и српских земаља по политичкој подели*, Београд 1905.
- Петар Шрепловић, *Атлас србских земаља и балканског полуострва*, Београд, 1898.
- Феликс Каниц, *Србија - земља и становништво*, СКЗ, Т 1-2, Београд, 1985.

17 Исто као нап. 15, стр. 58.

Branko Nadoveza

*GEOGRAPHERS VLADIMIR KARIC AND
PETAR ŠREPLOVIC ABOUT THE SERBIAN
GEOGRAPHIC AND ETHNIC SPACE IN THE
BALKANS*

Resume

Vladimir Karic and Peter Šreplović are considered Serbian land all those who speak Serbian. Croats and Croatia are considered an integral part of Serbian ethnic area. Both Slovenians did not think Serbian ethnic space. Šreplović and Vidin and Sredačka end considered Serbian ethnic space. Jugoslovenstvo for both still an abstract problem. Vladimir Karic the Kingdom of Serbia and Sumadija held a gathering center of the Serbian people in the Balkans. The Serbian lands V. Karic is considered other than the Kingdom of Serbia, Old Serbia (Kosovo), southern Serbia (Macedonia), Bosnia and Herzegovina, an independent Principality of Montenegro, Croatia and Slavonia, Istria and Dalmatia, Srem, Banat and Backa. Cultural similarities and language Karic's believed the same identity of the Serbian people; and religious differences, because considered that there are Serbs of Catholic faith and Serbs "Mohammedans" and that some Serbs living in other countries (Turkey and Austria-Hungary) was not considered for disintegrating factor Serbian people. Through the liberation of the Balkans Karic video and the possibility of unification of the Serbian people.

Keywords: Vladimir Karic, Peter Šreplović, Serbian people, Serbian countries, the Balkans, the Kingdom of Serbia